

ADATOK DAVID CHYTRAEUS MAGYARORSZÁGI VONATKOZÁSÁIRÓL

1964-ben, egy németországi „peregrináció” során jutottam el Rostockba, ahol az egyetem levéltárában és könyvtárában Jacobus Lucius Transylvanusnak, az egykori rostocki egyetemi könyvnyomtatónak, Heltai Gáspár kolozsvári fametszőjének emlékét kerestem. Egyetemi kiadványok után kutatva Wilhelm Heess három kötetes mecklenburgi bibliográfiájában¹ a XVI. századi professzorok között talákoztam először David Chytraeus névvel, amely munkámban azóta is sokszor kísértett. A következőkben erről szeretnék számot adni.

*

A Kochhafen-ból görögösített Chytraeus-családnevet (khütrosz=fazék) a XVI. század második felében Rostockban hárman is viselték. Közöttük az első, a legidősebb és legtekintélyesebb David Chytraeus (1531—1600) utána öccse Nathan (szül. 1543) következett, aki ugyancsak az egyetem tanára; végül a harmadik ez utóbbi fia, Johannes az egyetemi hallgatók névsorában szerepelt. David, a leghíresebb, fél évszázados folyamatos rostocki működése alatt az egyetem legjelentősebb egyénisége volt. Evangélikus teológus, filológus és a nagyszámú nyomtatásban megjelent írásának tanúsága szerint polihisztor, aki kora tudományosságának valamennyi jelentős területén járatos volt. Egyházszerző tevékenységével pedig hazáján kívül is nagy hatást gyakorolt. Tanári-tanítói tevékenységét 1550-ben Rostockban kezdte, 1560-ban az egyetemen teológiai doktori fokozatot szerzett és ettől kezdve biblikus, dogmatikus tantárgyakat és történeti vonatkozású kollégiumokat tanított. 1563-ban az egyetem rektora is volt. Írásainak, könyveinek e helyen még a vázlatos felsorolására sem vállalkozhatunk. Csupán két történeti munkáját, a *Chronicon Saxoniae* és a *Chronologia historiae* címűt említhetjük, amelyek számtalan kiadásban, újabb és újabb adatokkal kiegészítve keresett iskolai tankönyvként az akkori egész művelt világban elterjedtek.²

Magyarországi recepciójára vonatkozóan feltűnően kevés nyomtatott adatot találunk. Szenci Molnár Albert a *Dictionarium*-ához (Nürnberg 1604, RMK I 392—3) forrásként használta Chytraeus teológiai és biblikus ismereteket összefoglaló értelmező szótárát, az *Onomasticon theologicum*-ot. Ugyanő a *Discursus de summo bono*-nak, Georg Ziegler erkölcsfilozófiai könyvének fordításában Chytraeusnak a szerzőhöz írt, az eredeti kiadásban is megtalálható köszöntő levelét ültette át magyarrá.

¹ *Geschichtliche Bibliographie von Mecklenburg*. I—III. Bd. Rostock, é. n.

² *Die Religion in Geschichte und Gegenwart*. I. Bd. Tübingen 1957⁹. 1823. Sp.

Ezen kívül a XVII. századi irodalomban még Szepesi Csombor Mártont említhetjük, aki az *Europica varietas*-ban (Kassa 1620. RMK I 500) forrásai között idézi.³

Chytraeusnak a magyarországi állapotok iránti érdeklődéséről valamivel több adatunk van. Információit eleinte a rostocki akadémiára került kevésszámú peregrináló diáktól kaphatta. A távoli tengerparti városban a XVI. század második felében összesen tizennégy magyarországi hallgató iratkozott be.⁴ Sorukat a szebeni Lucas Ungler nyitotta 1562 januárjában. Ő János Zsigmond erdélyi fejedelem küldöttként az erdélyi szász evangélikusok 1561-i medgyesi zsinatának tizennégy pontba foglalt határozatait vitte az úrvacsora-tanításról és kérte az egyetem professzorainak jóváhagyását. A választ, amelyet Matthias Hebler szebeni lelképásztor *Brevis Confessio*-ja (RMNy 189) függelékeként, a wittenbergi, lipcsei és frankfurti akadémiák válaszával együtt 1563-ban Brassóban kinyomtattak, a rostocki egyetem részéről a *rector, decanus, concilium et theologicae facultatis doctores atque professores* nevében szerkesztették. A megfogalmazásban minden bizonnyal Chytraeusnak, a teológiai fakultás tekintélyes tanárának döntő szerepe volt.

A Chytraeuszal találkozó erdélyi szászok közül a második Jacobus Lucius Transylvanus volt,⁵ aki 1566 októberében két németországi nyomdással és Tycho de Brahe híres dán csillagászzal együtt iratkozott be az egyetemre. Lucius mester ekkor már két éve Rostockban élt.⁶ 1564—1578 között ugyanis ő vezette az egyetem nyomdáját, amelyet görög és héber betűkkel felszerelt és papírmalommal is gyarapított. Egyéniségére vonatkozóan az egyetemi tanács jegyzőkönyveiben több figyelemreméltó megjegyzés található. Innen tudjuk meg, hogy a nyomtatáson és könyvkereskedésen kívül még marák és lovak adásvételével is foglalkozott. Nagyon valószínű, hogy az ő másfél évtizedes ottartózkodásával hozható kapcsolatba az erdélyi diákoknak nagyobb számban való rostocki megjelenése is. Ezeknek feltehetően a saját házában adott szállást. Erre vall egy 1574-ben kelt feljegyzés, amely szerint az egyetemi tanácstól a söradója alól kér felmentést hivatkozva a nála lakó kosztosdiákok ellátására. A jegyzőkönyvben erről ez olvasható: „Typographus Jac. Lucius querit, quod sibi census cerevisiarum immunitas denegat. Conclusum est, aequum esse, ut Studiosos aliat, libertatem census cerevisiam debito tamen modo habeat.” Lucius mesternek David Chytraeuszal szoros kapcsolatban kellett állania; egyrészt mert könyveit, vizsgatéziseit ő nyomtatta, de a nyomda felügyeletével megbízott professzori bizottság tagjai között „D. Doct. David” neve kezdettől fogva szerepel. Az utolsó nyomdai munkája is Rostockban Chytraeus *Genealogia*-jának 1577-i illusztrált kiadása volt, amelynek metszeteivel csak sokszori sürgetés után, késve készült el.

³ Szenci Molnár Albert: *Discursus de summo bono*. Kiad. Vásárhelyi Judit. Régi Magyar Prózái Emlékek 4. Bp. 1975. 327., 469. 1. G. Zieglernek küldött levél az eredeti mű [4a] lapján. — *Szenci Molnár Albert költői művei*. Kiad. Stoll Béla. Régi Magyar Költők Tára XVII. század. 6. kötet. Bp. 1971. 458., 477. 1. (A névmutatóban az 518. lapon a keresztnév tévesen Christophorus.) — *Szepesi Csombor Márton összes művei*. Kiad. Kovács Sándor Iván és Kulcsár Péter. Régi Magyar Prózái Emlékek 1. Bp. 1968. 445., 490—491. 1.

⁴ Hofmeister, A.: *Die Matrikel der Universität Rostock*. I—VII. Bp. Rostock 1889—1904. (Reprint: Nedeln—Liechtenstein 1976). Az említett nevek a II. kötetben a következő lapokon találhatóak: 143—144., 149., 161—163., 165., 174., 192., 196., 199.

⁵ Jacobus Lucius Transylvanusról a korábbi irodalom említésével: Soltész Zoltánné: *A magyarországi könyvdíszítés a XVI. században*. Bp. 1961. 54—60. 1.

⁶ A rostocki működésére vonatkozó adatok forrása: *Protokollen der Rostocker Akademie. 1563—1600*. Universitätsarchiv Rostock. Sign.: R. III. A. O., II. Bd. 244^r, 247^r, 252^r, 252a^r, 253^r, 254^r fol. — Lásd még; G. C. F. Lisch: *Der Formschneider und Buchdrucker Jacobus Lucius Siebenbürger*. Jahrbücher des Vereins für mecklenburgischen Geschichte und Altertumskunde. 35 (1870) 12—19. S.

Jacobus Lucius Transylvanus rostocki tartózkodás idején a következő tizenkét magyarországi és erdélyi hallgató írta be nevét az egyetemi matrikulába: *Andreas Adamus Transylvanus cursor universitatis* (1567 április), *Laurentius Stolpius Coronensis* (1567 szeptember), *Antonius Lange Coronensis Transylvanus* és *Iosephus Hermannus Aelurinus Transylvanus* (1568 június), *Ieremias Schedius Coronensis* (1571 december), *Jonas Jacobi Coronensis* (1577 május), *Andreas Seidner Transylvanus* (1578 augusztus), *Caspar Pestius Vngarus*, *Paulus Fischer Marienburgensis Transylvanus*, *Georgius Helderus Coronensis Transylvanus*, *Paulus Scharuaderus Bistricensis Transylvanus*, *Paulus Mediomontanus Vngarus* (1579 május). Az utolsó ötös csoportban szereplő Pesti Gáspár a későbbi sárospataki tanár, Szikszai Fabricius Balázs posthumus szótárának (RMNy 642) kiadója. 1580-tól Jacobus Lucius Helmstädtben folytatta könyvnyomtató tevékenységét és távozásával az erdélyi századoknak másfél évtizedes rostocki egyetem-látogatása is megszakadt.

Volt azonban David Chytraeusnak közvetlenebb alkalma is, hogy a Kárpátok vidékén élők sorsát megismerje. 1568 december 3-án maga is több hónapos peregrinációra indult. Előbb Alsóausztriában és Stájerországban szervezte meg az evangélikus egyházat és szerkesztett számukra agendát. Dolga végeztével azután Magyarországon át a Balkánra, Görögországba indult és eljutott Kisázsian keresztül egészen Alexandriáig. Visszafelé, saját vallomása szerint, a magyar vidékeket tüzetesebben is tanulmányozta. Útjára elkísérte tanítványa, a pomerániai Joachim Edeling. Élményeiket hazaérkezésük után mindketten nyomtatásban is közzétették. Ebeling 1572-ben Rostockban latin versfüzetet adott ki ezzel a címmel: *Itinera Saxonicum, Boemicum, Austriacum, Vngaricum, etc. Quae cum praeceptore suo D. Davide Chytraeo, in Austriam uocato ducente Deo, confecit*. Chytraeus ugyanekkor beszéd formájában hallgatóinak mondta el tapasztalatait és azt ezzel a címmel nyomtatta ki: *Oratio... in qua de statu ecclesiarum hoc tempore in Graecia, Asia, Ungaria, Boemia, etc. narrationes cognitu non inutiles nec iniucundae exponuntur*. A kis könyvecskének Magyarországra vonatkozó része terjedelmét tekintve rövid és inkább csak általánosságokra szorítkozik. A töröktől elpusztított országot szemlélve Chytraeus Pannónia hajdan volt dicsőségét emlegette: Szent Márton szülőhelyét, Szent István sírját, Gyórt, Sopront, a Balatont és a termékeny Kisalföldet. Tudott arról, hogy Budán a török engedélyével a katolikusoknak és lutheránusoknak saját templomuk volt. Elismeréssel írt a felsőmagyarországi bányavárosokban és a Szepességben megszervezett, virágzó evangélikus egyházakról. Különösen dicsérte Erdélynek — Blandrata és az ariánus újítók istenkáromlását is legyőző egyházát, iskoláit; emlegette Honter verses *Cosmographia*-ját, Valentin Wagner görög kateját. Rövid leírásában azonban a személyes élménynek csak halvány nyomait lehet felfedezni. Mindennél a keleti vallási állapotok jobban érdekelték. Megfigyelte a törökök szokásait és hivatkozott Jacobus Palaelogosra, akitől Prágában a Koránra vonatkozóan szerzett hasznos ismereteket. Bőven tárgyalt a görög, örmény és szír egyházak hit- és szokásbeli hagyományait, és mindezt a lutheri tanítás hitelességének igazolására alkalmazta.

Chytraeusnak e magyar vonatkozásban is kétségtelenül érdekes műve a XVI. században ismételtelen megjelent.⁷ Az egyes kiadások ajánlásaiból arra lehet következtetni, hogy a szerző maga tudatosan terjesztette, főleg Dániában és a skandináv államokban a lutheri reformáció erősítésére. Nem csoda tehát, ha rövidesen kiváltotta az ellenvéleményt is. 1582-ben Ingolstadtban, a jezsuiták egyik legerősebb ultramontán

⁷ Egy 1575-ben megjelent verses változatát az „elméleti érdekű” útirajz-gyűjtemények közé sorolja Kovács Sándor Iván: *Útleíró utazók — utazási irodalom a XVI—XVII. században*. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Szeged X—XI (1972) 80. 1.

fellegrárában Nicolaus Mylonius neve alatt, de a valódi szerző megnevezése nélkül jelent meg egy irat *Adversum Davidis Chytraei haeretici imposturas, quam de statu Ecclesiarum hoc tempore in Graecia, Asia, Africa, Ungaria, Boemia, inscriptam edidit, et per Sueciam ac Dania disseminari curavit*. A függelékben a kiadónak Báthory István lengyel királyhoz intézett levele olvasható, „in qua de vero statu Ecclesiarum per Universum Orbem Christianum verissime agitur”. A következő évben ugyancsak Ingolstadtban a vitairat a függelék nélkül újra megjelent szerzőként Antonio Possevinot (1533—1611) tüntetve fel. Chytraeus vitatkozó ellenfele tehát a nagyhirű jezsuita diplomata volt, aki gyakori utazásai, küldetései során az érintett országokat jól ismerte és hozzá tudott szólni az ottani egyházak helyzetéhez. Szempontunkból azonban ez a polémia azért érdekes, mert Chytraeusról kiderül, hogy őt az erősödő ellenreformáció veszedelmes „eretneknek” tartotta, akinek „imposztorságaira” figyelni kell.⁸

*

David Chytraeus hatása után nyomozva számításba jöhet még egy gazdagnak ígérkező, de alig kutatott terület: a történeti Magyarországon művei terjedésének, a ma fellelhető példányokban az egykori tulajdonos-bejegyzéseknek vizsgálata. Teljességre törekvő adatgyűjtésről nem tudunk számot adni. Ez alkalommal csupán a *Chronologia historiae* Rostockban 1573-ban Jacobus Lucius Nyomdájában megjelent kiadásának egy példányát idézzük, amelyet a szlovákiai Matica Slovensca turóc-szentmártoni (Martin) könyvtárában találtunk.⁹ Ennek címlapján a következő kézírásos bejegyzés olvasható:

Ex libris sumptib [us] Domus n [ost] rae
Podolinien [sis] emptis Caesmarcij Anno
D [omi] nj 1647.

A „Domus nostrae Podoliniensis” kifejezés a piaristák 1642 novemberében alapított podolini kollégiumára utal. Ennek költségével, és tagjai számára vásárolták tehát ezt a kötetet Késmárkon, a szöveg értelme szerint maguk a piarista atyák, letelepedésük után alig négy esztendővel. Próbáljuk meg ennek az első pillantásra jelentéktelennek látszó bejegyzésnek, könyvvásárlásnak művelődéstörténeti gyökereit, hátterét megvizsgálni.

A piaristák podolini letelepedése a trienti zsinatot követő katolikus egyházi megújulás és a hazai ellenreformáció történetében jelentős állomás volt. A következő három évszázadban fontos szerepet betöltő tanítórendnek ugyanis Podolin a kisugárzási pontja lengyel és magyar területek felé egyaránt. De az itt letelepedő szerzetesrend, a piaristák is fiatal, újkeletű intézménynek számított. Rómában — két évtizedes próbálkozás után — 1617 március 25-én alapította egy spanyol származású pap, Jose de Calasanz, Kalazanci Szent József a szegény gyermekek, ifjak ingyenes tanítására. A piarista iskolák pedagógiai rendszerét, tanulmányi rendjét a mindennapi

⁸ Az említett nyomtatványok az Országos Széchényi Könyvtárban találhatóak.

⁹ Jelzete: MS Ba Pi P 508.

¹⁰ A piarista iskolák alapítóját a katolikus egyház 1776 óta a szentek sorában, 1948-tól pedig mint a keresztény iskolák pátronusát tiszteli. Életét, az egyetemes művelődéstörténetben jelentős pedagógiai alkotását eredeti forrásokon alapuló kitűnő monográfiájában Sántha György rajzolta meg: *San Jose de Calasanz*. Su obra. Escritos. Madrid 1956. (röv.: Sántha, Calasanz). — Magyar nyelvű életrajza Balanyi Györgytől: *Kalazanci Szent József élete*. Bp. 1941. — Levelezését kiadta Leodegario Picanyol: *Epistolario di S. Giuseppe Calasanzio*. I—IX. vol Roma 1950—1956. (röv.: Epistolario). — Középeurópából a rendalapítónak küldött leveleket kiadta Sántha György: *Epistulae ad S. Iosephum Calasanctium ex Europa Centrali 1625—1648*. Roma 1969. (röv.: Epistulae 1625—1648.)

élet gyakorlati követelményei szerint sok kísérletezés árán maga a rendalapító alakította ki. Pedagógiájában a reális ismeretek, a matematika, fizika, mértan, rajz, aritmetika, a zene és ének a hagyományosnál és szokottnál nagyobb hangsúlyt kapott, ami újítást, olykor forradalmi szakítást jelentett korának érvényes tanítási módszerével, különösen az 1599-i *Ratio educationis*-szal hosszú időre alkotmányos formába öntött, kitűnően megszervezett jezsuita iskolarendszerrel szemben. A kockázatot vállaló, nem egyszer belső válságot vagy egyházi bírálatot, sőt meghúrcoltatást is kiváltó kísérletezésnek három nevezetes egyéniséghez, Kaspar Schoppe, Tomaso Campanella és Galileo Galilei nevéhez kapcsolódó, a podolini alapításra is kiterjedő vonatkozását idézzük. Ismeretes, hogy az európai gondolkodás e három úttörője egymás törekvéseinek, küzdelmeinek ismerője, kölcsönös tisztelője volt; egymással személyes és levelező barátságban állottak. Kalazanci Szent József gazdag levelezéséből azonban azt is tudjuk, hogy e kortársait ugyancsak ismerte, becsülte, tudományos és pedagógiai eredményeiket intézményében hasznosítani akarta. Így 1629-ben három fiatal tanítványát Milánóba küldte az akkor élő, tanító Kaspar Schoppehoz (Scioppius, Scioppio, 1576—1649), aki a harmincéves háború sokoldalú német publicistája, egyben új módszerekkel kísérletező pedagógus is volt. A latin, görög, héber és német nyelv gyors, egyetlen év leforgása alatt való elsajátítására 1628—1629 táján Milánóban Paschasius Grosippus néven adta ki tankönyveit (paedia Scioppiana, methodus Grosippiana). A piaristák iskolai rendszerére pedig az 1636-ban Páduban nyomtatásban is megjelent *Consultationes de scholarum et eloquentiae ponenedae modis* című könyve volt hatással. A Milánóba küldött növendékeknek az Schoppe nyelvtanítási módszerét kellett elsajátítaniok.¹¹

A következő név a domonkos filozófusé, Tomaso Campanelláé (1568—1639), akit főleg keresztény-komunistikus utópiája (Città del Sole) miatt szokás emlegetni. Ő 1631 szeptemberében, közvetlenül nápolyi huszonhét éves spanyol fogságából való szabadulása után a rendalapítónak hívására Róma közelében, Frascatiban az iskolai munkára felkészülő fiatal piaristáknak több hónapos filozófiai kurzust tartott. Campanella is nagy hatással volt, nemcsak új metafizikai tanaival, de két fontos pedagógiai röpiratával, amelyeket éppen a Frascatiban töltött hónapok idején szerkesztett. Így 1631 utolsó negyedében *Liber apologeticus contra impugnantes Institutum Scholarum Piarum* címmel a rendet és alapítóját védelmezte az egyre erősödő támadásokkal szemben. Egy évvel később, 1632 szeptemberében a rendszeres tanulás és könyvírás módjáról írt gyakorlati útmutatót *Syntagma de libris propriis et recta ratione studendi* címmel, amely 1634-ben Párisban nyomtatásban is megjelent.¹²

A piarista rendtörténetben Schoppe és Campanella nevéhez szorosan kapcsolódik Galileo Galilei is (1564—1642). Kalazanci Szent József 1630-tól állott vele kapcsolatban. Firenzei matematikai iskolájába elküldötte tanítványait, akiket a renden belül „scolopi galileiani”-nak neveztek és akik Galileitől tanulták természettudományos és matematikai ismereteiket.¹³

¹¹ Kaspar Schopperól: *Lexikon für Theologie und Kirche* IX. Bd. Freiburg/Breisgau 1964 552. Sp. — Sántha, *Calasanz* 174—175., 194—199. p. — Említés a levelekben: *Epistolario* V. 11. 298—299., 303. p. (1731., 2162., 2167. nr.)

¹² Tomaso Campanelláról: *Lexikon für Theologie und Kirche* II. Bd. Freiburg/Breisgau 1958³. 907. Sp. — Campanella, Tommaso: *Tutte le opere*. A cura di Luigi Firpo. (H. n.) 1954. (Bevezetésében részletező időrendes életrajzi áttekintés, amelyből tartózkodási helyeit napnyi pontossággal lehet követni.) — Sántha, *Calasanz* 235—242., 444—447. p. — Említés a levelekben: *Epistolario* IV. 422—425. p.; V. 112., 119. p. (1694., 1699. 1697., 1878., 1889. nr.)

¹³ Galileo Galilei piarista kapcsolatairól: Picanyol, Laodegario: *Le Scuole Pie e Galileo Galilei*. Roma 1942. — Sántha, *Calasanz* 163—171. p. (az újabb irodalom felhasználásával). — Említés a levelekben: *Epistolario* VII. 65., 445. p. (3074., 3753. nr.)

Az útkeresés, a kísérletezés nem vált a fiatal intézmény kárára; életrealitását gyors terjedése igazolta. 1646-ban, amikor éppen az egyre gyanúsabbá váló kapcsolatok miatt az egyházi felsőbbség megtorló intézkedéseit is magukra vonták és az „ordo” (rend) rangjától megfosztva „congreatio”-vá (társulattá) degradálták a szerzetet, már hat rendtartományban 500 rendtaggal harminchét kollégiuma működött. A házak közül harminc olasz földön, hét pedig az Alpokon túl, a Provincia Germaniae-ben volt. Ez a hét kollégium az alapítás időrendjében a következő: Nikolsburg (Mikulov, 1631), Strassnitz (Stážnice 1633), Leipnik (Lipnik 1634), Krumlov (1637), Leitomischl (Litomyšl 1640), Varsó (Warszawa 1642), Podolin (Podolinec 1642).¹⁴ Az új letelepedések szervezésére a rendalapító olasz társait, tanítványait küldte, akik a kollégiumok megnyitásával csaknem egy időben már saját tanítványaik, növendékeik közül toborozták az új rendtagokat. Így történt a morvaországi házakban is, amelyek közül Nikolsburg, Strassnitz és Leipnik alapítója Franz Dietrichstein bíboros herceg volt; de a legfiatalabb podolini kollégiumnál is, amely Stanisław Lubomirski herceg krakkói palatinus, az elzálogosított szepesi városok földesurának támogatásával jött létre. A személyi rétegződést jól mutatja a podolini háznak 1647-ből, tehát az idézett könyvvásárlás évéből való táblázatos névsora, amelyen a könnyebb áttekintés kedvéért a rendtagok származása, iskolázása, rendbe való beöltözése és a két éves noviciátus végén tett fogadalom ideje, helye is megtalálható.¹⁵

	Származás	Iskola	Beöltözés	Fogadalom
FRANCO Giovanni Domenico	Roma 1596?	?	Genova 1624	Messina 1626
BOGATKA Casimirus	Poznan 1615	Nikolsburg?	Leipnik? 1635	Leipnik? 1638
NEUMANN Clycerius	Krotkav (Morvao.) 1620 k.	Leipnik	Leipnik 1637	Leipnik? 1639?
FRANKOVICS Paulus	Szokolca 1623	Nikolsburg? Leipnik?	Leipnik 1640	Leipnik 1642
HOLTZER Stanislaus	Nikolsburg 1625 k.	Nikolsburg	Leipnik 1640	Podolin 1642
PEIFEL Martinus	Nikolsburg 1625 k.	Nikolsburg	Strassnitz 1640	Podolin 1642

¹⁴ Picanyol, Leodegardus: *Brevis conspectus historico-statisticus Ordinis Scholarum Piarum. Romae* 1932. 51—52., 149., 151., 164. p. — A helyneveknél a hivatalos mai névforma helyett az egykorú német vagy a magyar név használata célszerűbb, mivel a korabeli feljegyzésekben, levelekben és a szakirodalomban ezeknek latinos vagy olaszos formája található.

¹⁵ A névsor és részben a személyi adatok forrása: Archivi Domus Nostrae Podoliniensis lib. IV. (Familiae Podolinienses 1642—1678.) 2—7. fol. Kegyesrendi Központi Levéltár, Budapest. Jelzete: For. 6. Nr. 35. — Használtam még Léh István nagyértékű rendtörténeti adatgyűjtését; szívességét e helyen is megköszönöm. — Sok értékes személyi adat található az *Epistulae 1625—1648.* jegyzetében, amelyet Sántha György a piaristák római központi levéltárából gyűjtött össze. — A táblázatban levő utolsó három név közül Alexius Ederről ezekből az évekből nincsen adat; 1690-ben mint a Provincia Germanie tartományfőnöke halt meg. A másik két név tulajdonosa ismeretlen; valószínűleg korán elhagyták a rendet. — A podolini ház és tagjai történetére vonatkozóan lásd még; *Emlékkönyv a magyar piarista rendtartomány háromszázéves jubileumára.* Szerk. Balanyi György és Lantos Zoltán. Bp. 1943. 27—32., 269. 1.; Friedreich Endre: *Franco János élete.* Vác 1908. Klny. a váci piarista gimnázium 1907—1908. évi értesítőjéből; Gotkiewicz, Marian, *Trzy wieki kolegium podolnickiego* (1642—1942). Nasza przeszosc. Studia z dziejów Kosciota i kultury katolickiej w Polsce. Red. Alfons Schletz. XV. Kraków 1962. 83—113. p.

	Származás	Iskola	Beöltözés	Fogadalom
OPATOVSKI Venceslaus	Nikolsburg 1625	Strassnitz	Nikolsburg 1641	Podolin 1643
WECZIRKA Jacobus	Petrov (Szilézia) ?	Nikolsburg?	Nikolsburg 1641	Podolin 1643
WINKLER Vincentius	Leipnik ?	Nikolsburg?	Nikolsburg 1641	Podolin 1643
Hyacinthus a S. Bernardo	?	?	?	?
EDER Alexius	?	?	?	?
Philippus a S. Onuphrio	?	?	?	?

A névsort az olasz Giovanni Domenico Franco (Joannes Dominicus a Cruce megh. 1662 Podolin) nyitja. 1641-ben érkezett Morvaországba; Kalazanci Szent József tanítványa volt, és rá bízta a lengyelországi megtelepedés szervezését. 1642-től Podolinban ő volt a házfőnök és a noviciusok nevelője (minister et novitiorum magister). Utána az első lengyel nemzetiségű piarista, Casimirus Bogatka (Casimirus a Conceptione B. V. Mariae, megh. 1650 Podolin) következik. Iskoláit valószínűleg a morvaországi kollégiumok egyikében végezte és a rendbe való belépése előtt már tanító volt Nikolsburgban. A lengyelországi misszió során kezdetben Varsóban az olasz rendtagok tolmácsaként és a noviciusok mestereként működött. 1646-ban került Podolinba. Franco és Bogatka, a névsor két legidősebb tagja a lelkipásztori teendőket, a papképzés feladatait látták el. A következő hét név viselője 1647-ben klerikus volt és a fiatalabb nemzedékhez tartozott. Franco irányításával a teológiai studiumokat végezték és a papszentelésre készültek több éven át. Származásuk szerint morvák, sziléziai németek és egy szakolcai. A két legidősebb tanított az iskolában: Clycerius Neumann a szintakszist, Paulus Frankovics pedig a grammatikát. A podolini iskolának ugyanis ebben az évben még csak a két legelső osztálya nyílt meg. A hét klerikus, amint az a táblázatból is kitűnik, a filozófiai kurzussal záruló középfokú tanulmányokat az Olmütz közelében fekvő Leipnikben, később pedig — a harmincéves háború zavarai és a svéd hadak elől Morvaország délkeleti sarkába húzódva — Nikolsburgban vagy Strassnitzben végezték. Iskoláztatásuk tehát az Alpokon túli piarista megtelepedés első tíz évére esett, amikor is a rendalapító pedagógiai, didaktikai kísérletei, útkeresése a Provincia Germaniae kollégiumaiban is elevenen éreztette hatását. A Rómába küldött, a rendalapítónak írt levelekből tudjuk, hogy az egyik nikolsburgi tanár, az alig húsz esztendőes Carlo Conti, Dietrichstein herceg egyik kedvence, 1632-ben Frascatiban elvégezte a Campanella-kurzust. Nikolsburgban latin grammatikát és filozófiát tanított. 1633-ban előjárója ezt írta róla: „In quanto poi alle scuole vanno bene per grazia del Signore, fuor la scuola del fratello Carlo Romano, il quale ad ogni altra cosa applica, che alla scuola. Nella scuola tratta di philosophia, dove molte volte cita il Campanella; e questi non sono ancora

fundati nella Grammatica...”¹⁶ Carlo Conti 1637-ben visszatért Itáliába azzal a céllal, hogy Firenzében a Galilei-tanítványok csoportjához csatlakozzék. A nikolsburgi kollégium diákjai Campanellán kívül alighanem tőle Galileiről is hallhattak.¹⁷

Egy másik fiatal nikolsburgi tanár, a svájci származású Joannes Verdun minden jel szerint az 1629-ben Milánóba köldött Schoppe-tanítványok egyike volt. Nikolsburgból ottléte elején egy időre haza látogatott szülőföldjére. 1631 október 6-án Konstanzból írt levelet a rendalapítónak, amelyből kiderült, hogy a weingarteni bencés apátságban az akkor ott tartózkodó Schoppét látogatta meg. Egy év múlva ismét Nikolsburgban találjuk, amint a latin tanításhoz Schoppe módszerével kísérletezett, de tankönyv hiányában kénytelen volt Manuel Alvareznek a diákok számára hozzáférhető, megszerezhető grammatikájához visszatérni. Levelében erről így írt: „...Doppo che io havevo incominciato la Grammatica del Scioppio, mi sono adiunti alcuni della Grammatica, per non havere li Rudimenti stampati, non si può seguitare; è necessario operar l’Emanuele.”¹⁸

*

Az 1647-ben Podolinba került Chytraeus-mű ürügyén mutattuk be a piarista iskolákat érintő szellemi áramlatok néhány képviselőjét a XVII. század első feléből. Kérdés most már, hogy az Európa szerte elterjedt, sok kiadásból ismert *Chronologia* megvásárlása mennyire tekinthető tudatos kiválasztás eredményének. E kérdés valószínű megválaszolásához a kulcsot Kaspar Schoppe említett módszertani iratából, a *Consultationes*-ből vett idézetben kereshetjük: „Simul autem Politicae elementa et adiumenta, id est Cronologiam et Geographiam cognoscent, si eis Tursellini Historiarum Epitomae praelegatur...”¹⁹ Schoppe a történelemtanításhoz, a „politikai” ismeretek elsajátításához nem tartotta elegendőnek a historia sacra előadását vagy a klasszikus auktorok hagyományos olvastatását; elengedhetetlen a történeti eseményeknek a legújabb korig való időrendi felsorolása (chronologia) és a földrajz ismerete (geographia). Ehhez tankönyvnek a jezsuita Orazio Tursellini (1544—1599) először *Historiarum ab origine mundi usque ad annum 1598* címmel (Róma 1598), később pedig *Epitome historiarum* vagy *Historiae Sacrae et profanae epitome* névvel emlegetett kézikönyvét ajánlotta. Ez a mű a jezsuita *Ratio educationis* után keletkezett, annak keretein túlmutató „modern” tankönyvnek számított; tartalmában, felépítésében pedig David Chytraeus *Chronologia*-jának rokona volt. Az útkeresés és kísérletezés alig néhány évtizedes hagyományában nevelkedett podolini piaristák, akik a következő években az iskola magasabb osztályait egymás után nyitották meg, alighanem ezt a Tursellini-művel való hasonlóságot, „rokonságot” vették észre és nem késlekedtek a veszedelmes „eretnek” hírében álló Chytraeus könyvét könyvtárunk első könyvei között megszerezni. És hogy választásuk nem is lehetett egészen véletlen, azt az időben következő magyarországi alapításnak, a privigyei kollégiumnak könyvtára is valószínűsíthető. Ezt a házat Pálffy Pál nádor özvegye alapította 1666-ban és a letelepedést az a szakolcai születésű Paulus Frankovics szervezte, aki 1647-ben Podolineba a grammatikai osztály magisztere volt, később pedig 1675-ben mint a Provincia Polonica tartományfőnöke Privigyén tizenhárom hallgatóval filozófiai kurzust indított.

¹⁶ *Epistulae 1625—1648*. 640. p. Az olasz szöveg értelme: Az iskolában minden rendjén van, kivéve a római Carló testvér osztályát, amely mindennek nevezhető, csak nem iskolának; a filozófiát tanítja és gyakran idézi Campanellát; de ezek még a grammatika alapjait sem ismerik...

¹⁷ *Epistulae 1625—1648*. 151—152. p.

¹⁸ *Epistulae 1625—1648*. 1204—1210. p.

¹⁹ Patavii 1636. 36. p. — Sántha, *Calasanz* 475. p.

A privilegyei kollégium régi könyvei között ismét csak David Chytraeus két alapvető iskolai kiadványát találjuk meg: az *Onomasticum theologicum* című értelmező szakszótárt (Wittenberg 1578) és *De ratione discendi et ordine studiorum recte instituendo* címmel egy gyakorlati módszertani kézikönyvet.²⁰

Béla Holl

BEITRÄGE ZU DEN UNGARISCHEN BEZIEHUNGEN VON DAVID CHYTRAEUS

Der Verfasser hält es für wichtig, hier vor allem den damals sehr berühmten Professor in Rostock, David CHYTRAEUS (1531—1600) der Biographie und der Tätigkeit nach kurz vorzustellen, damit auf wichtige Züge seiner für die ungarische Bildungs- und Pädagogikgeschichte äusserst bedeutenden Rezeption genauer hinweisen zu können. Die spärlichen direkten Hinweise (Szenci Molnár Albert und Szepesi Csomor Márton) werden hier mit den ungarischen Studenten des Professors bzw. durch seine dokumentierbaren persönlichen Erfahrungen aus Ungarn bereichert; seine direkten oder indirekten Kenntnisse von Ungarn, und die Kenntnisse der Ungarn von ihm werden hier erforscht. Der persönliche Kontakt, die dokumentierbare Kenntnis einiger seiner Werke, die Untersuchung der possessor-Eintragungen zeigen die Intensität der Chytraeus-Rezeption.

²⁰ A két könyv a Matica Slovenska turócszentmártoni központi könyvtárában található. Jelzetek: MS Ba Pr 99. és MS Ba Pr 40. — A podolini piaristák 1647-i késmárki könyvvásárlásnak további részleteire, a megtelepedés első másfél évtizedében „proprūs sumptibus” vásárolt száznál több könyv ismertetésére más alkalommal szándékszunk visszatérni.